

УДК 376-056. 34 : 37.064

**ПРОСТІР ІНТРАСУБ'ЄКТНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ІНШИМ
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ: ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ
КОНЦЕПТУ ДОСЛІДЖЕННЯ**

І.М. Омельченко

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник
лабораторії інтенсивної педагогічної корекції,
Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України
e-mail: ira210781@rambler.ru

**ПРОСТРАНСТВО ИНТРАСУБЪЕКТНОЙ КОМУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С
ДРУГИМ ДОШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ:
ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА ИССЛЕДОВАНИЯ**

И.Н. Омельченко

кандидат психологических наук, старший научный сотрудник лаборатории интенсивной
педагогической коррекции,
Институт специальной педагогики Академии педагогических наук Украины

**THE SPACE OF INTRA-SUBJECT COMMUNICATION WITH OTHER OF PRESCHOOLERS
WITH DEVELOPMENTAL DELAY: OPERATIONALIZATION OF THE STUDY CONCEPT**

I.M. Omelchenko

PhD (Psychology), senior researcher, senior researcher Laboratory of Intensive Pedagogical Intervention,
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

У статті теоретично обґрунтовано актуальність дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності в нових реаліях інформаційного суспільства, що включає рівність таких форм взаємодії, як комунікативна діяльність із реальним партнером, з одного боку, і спілкування з квазісуб'єктом (уявним компаньйоном) і суб'єктивним об'єктом (улюбленою іграшкою), з іншого. Виділено компоненти суб'єктності (самосвідомість, усвідомлення, ідентифікацію і рефлексію) та розкрито їх роль у розвитку усвідомленого спілкування з Іншим. Операціоналізовано емпіричний концепт дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності з Іншим (улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном) у дошкільників із затримкою психічного розвитку.

Ключові слова: комунікативна діяльність; інтрасуб'єктна комунікативна діяльність; Інший; партнер; інтерсуб'єктні та інтрасуб'єктивні межі; квазісуб'єкт; улюблена іграшка; уявний компаньйон; дошкільники із затримкою психічного розвитку.

В статье теоретически обоснована актуальность исследования интрасубъектной коммуникативной деятельности в новых реалиях информационного общества, включая паритетность таких форм взаимодействия, как коммуникативная деятельность с реальным партнером, с одной стороны, и общение с квазисубъектом (воображаемым компаньоном) и субъективированным объектом (любимой игрушкой), с другой. Выделены компоненты субъектности (самосознание, осознание, идентификацию, рефлексию) и раскрыто их роль в развитии осознанного общения с Другим. Операционализировано эмпирический концепт исследования интрасубъектной коммуникативной деятельности с Другим (любимой игрушкой и воображаемый компаньон) у детей с задержкой психического развития.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность; интрасубъектная коммуникативная деятельность; Другой; партнер; интерсубъектные и интрасубъективные границы; квазисубъект; любимая игрушка; воображаемый компаньон; дошкольники с задержкой психического развития.

The article substantiates theoretically importance of the study of intra-subject communications in the new realities of the information society, that includes equality of such forms of interaction as communicative activities with a real partner on the one hand, and communication with a quasi-subject (a imaginary companion) and a subjective object (a favourite toy) on the other. The article determines the components of subjectivity (consciousness, awareness,

identification and reflection) and reveals their role in development of conscious communication with Others. The empirical concept of our study of intra-subject communications with Other (a favourite toy and an imaginary companion) is operationalized for preschool children with developmental delay.

Key words: *communicative activities; intra-subject communicative activities; Other; partner; inter-subject and intra-subject limits; quasi-subject; favourite toy; imaginary companion; preschooler with developmental delay.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення спеціальної психології актуальність дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності пов'язана з процесом її вторинної функціоналізації і зростанням впливу масової культури та її продукту масової комунікації на процес формування комунікативної компетенції дитини дошкільного віку із особливими потребами (зокрема, дітей із затримкою психічного розвитку). Масова комунікація сприяє збільшенню кількості контекстів і каналів комунікативної діяльності, провокує зростання асиметрії його учасників, підвищує роль символічних інформаційних каналів і кодів. Нові реалії інформаційного суспільства передбачають розвиток суб'єкта в модусі креативної культури, що включає рівність таких форм взаємодії, як комунікативна діяльність із реальним партнером, з одного боку, і спілкування з квазісуб'єктом і суб'єктивним об'єктом, з іншого; рівність стверджується і в поширенні простих та змішаних контекстів і каналів спілкування; асиметрія учасників рівномірно доповнюється симетрією. За таких умов інтрасуб'єктна комунікативна діяльність має розглядатися як основа усвідомленого спілкування одного суб'єкта з Іншим.

Формулювання мети та завдань дослідження. Відтак, у зв'язку з сучасними процесами трансформації і поступу віртуальних практик відбувається формування комунікативної компетенції дитини із затримкою психічного розвитку, яка володіє засобами та репертуаром інтерсуб'єктної та інтрасуб'єктної комунікативної діяльності з різними партнерами. Саме тому, метою нашої статті є визначення модусів інтрасуб'єктної комунікативної діяльності в контексті розвитку компонентів суб'єктності та операціоналізація емпіричного концепту дослідження. Визначена нами мета вимагає вирішення наступних завдань: по-перше, розкриття проблеми дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності в контексті розвитку компонентів суб'єктності; по-друге, теоретичне обґрунтування та розроблення емпіричного концепту дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності у дошкільників із затримкою психічного розвитку.

Аналіз останніх публікацій та виклад основного матеріалу дослідження. Процес комунікативної діяльності є складним результатом взаємодії людей, що відкривається кожному з його учасників з певної перспективи, джерелом якої виявляється Я, а межею – Інший. Інша людина розглядається як фактор і механізм становлення суб'єктності особистості, вона реалізує її потребу в об'єктивності, підсилює своїм ставленням її сутність (К. Абульханова, 1999) [1]; сигналізує суб'єкту про вироблення змін, дає йому зворотний зв'язок, встановлює межі його впливу на довкілля (О. Волкова, 2001) [3]; дозволяє побудувати суб'єктні відносини в діаді (О. Хараш, 1979, 1988) [17]; реалізує відображення її суб'єктності (В. Петровський, 1985) [13].

Провідним зовнішнім фактором розвитку суб'єктності дошкільника виступає справжня діалогічна взаємодія з іншою людиною як носієм суб'єктності, оскільки вона реципрокна. У роботах зарубіжних і українських дослідників не представлено усталене поняття для визначення інтрасуб'єктної комунікативної діяльності. При виокремленні цього поняття науковці оперують наступними термінами: «аутокомунікація» (Ю. Лотман, 2000), «внутрішньособистісна («інтраперсональна») комунікація» (С. Roberts, 1987; О. Пивоваров, 2006), «внутрішній діалог» (М. Бахтін, 1994; Г. Кучинський, 1988, А. Россохін, 2010), «інтрасуб'єктна комунікація» (В. Петровський, 1981; В. Петренко, 1988), «інтрапсихічна комунікація» (З. Фрейд, 1997; Ф. Перлз, 1993, 2001). Дослідниця В. Мацута зауважує, що широке поле зазначеного поняття має інтегрувати узагальнюючий термін «аутокомунікація», що включає у власному змісті внутрішньособистісну,

інтрасуб'єктну, інтрапсихічну і внутрішню комунікацію. Ми солідарні з думкою В. Мацути, що зазначені види комунікації розрізняються лише визначенням простору, в якому вона реалізується (це може бути простір особистості, простір суб'єкта, простір психіки та ін.) (В. Мацута, 2009) [7].

У контексті нашого дослідження уважаємо, за доречне використовувати поняття «інтрасуб'єктна комунікативна діяльність» (або спілкування). Категорія «комунікативна діяльність» як «рід» співвідноситься нами, зокрема, з категоріями ієрархічно більш високого рівня, тобто з категорією «тип комунікації і взаємодії предметів і явищ навколишнього світу» і, відповідно, з категорією «тип активності» (І. Омельченко, 2014, 2015) [11; 12].

Самосвідомість, усвідомлення, ідентифікація і рефлексія включаються дослідниками в структуру суб'єктності. Самосвідомість виникає в ході розвитку свідомості, і включається в процес розвитку особистості як реального суб'єкта. Самосвідомість як компонент суб'єктності виступає в ролі маркера меж особистості. Усвідомлення себе суб'єктом комунікативної діяльності відбувається в процесі диференціації Я і не-Я (І. Кант, І. Фіхте). У топологічній моделі О. Тхостова, І. Журавльова, 2003 суб'єктність пов'язується зі здатністю розрізняти й співвідносити Я і не-Я та зі становленням довільності [4].

Межа між змістом Я і не-Я підтримує самототожність особистості та дозволяє суб'єкту активно обирати способи самовираження, самоактуалізації і самоствердження у комунікативній діяльності.

Ідентифікація (уподібнення) за В. Мухіною представлена як інтеріорізаційна ідентифікація, що забезпечує присвоєння і розуміння Іншого (об'єктний аспект), і екстеріорізаційна ідентифікація, що забезпечує перенесення почуттів і мотивів на Іншого (суб'єктний аспект). Тільки у взаємодії ці механізми дають можливість дитині розвиватися, рефлексувати та бути адекватною в соціумі [9].

Рефлексія і, відповідно, рефлексивність за спрямованістю буває інтрапсихічною – здатність до сприймання своєї психіки та інтерпсихічною – здатність до розуміння психіки інших людей. Іншим важливим критерієм для розрізнення різних типів рефлексивної діяльності є часовий параметр (І. Ладенко, 1995) [6]. Рефлексія може бути ситуативною – аналіз того, що відбувається «тут і тепер» і самоконтроль поточної ситуації, ретроспективною – схильність до аналізу вже виконаної діяльності, і перспективною – планування і прогнозування. У контексті нашого дослідження уважаємо за необхідне визначити сутнісний зміст трьох аспектів рефлексії: комунікативної кооперативної та особистісної. Комунікативна рефлексія (Г. Андрєєва, О. Бодальов, О. Донцов та ін.) є основою для продуктивного міжособистісного спілкування та самоусвідомлення суб'єктом того, як він сприймається партнером зі спілкування. Об'єктом аналізу в кооперативній рефлексії (О. Карпов, В. Лефєвр, В. Рубцов, В. Сосновський, Г. Щедровицький та ін.) є явища свідомості не тільки самої людини, а й взаємодіючих із нею людей. Цей рефлексивний механізм включається в активній соціальній взаємодії і слугує механізмом розвитку усвідомлення Іншого та розвитку діяльності. Особистісний аспект рефлексії, виявляється в процесах переосмислення і формування нових образів Я в ході активної комунікативної діяльності. Особистісна рефлексія слугує не тільки основою для усвідомлення і диференціації різних підструктур цілісного суб'єкта, але, в першу чергу для забезпечення інтегративної функції Я.

Розглядаючи рефлексію як основоположний психічний механізм самоорганізації людини (А. Шаров, 2006) виходить у дослідженні методологічних основ рефлексії на категорію «межа», що розкриває свій зміст у інтенціональній активності суб'єкта і неможлива без рефлексії [18]. Реалізуючи особистісний підхід до рефлексії, яка під цим кутом зору «виступає смисловим центром внутрішньої реальності людини і всієї її життєдіяльності в цілому» (А. Россохін, 2010), прагне підняти статус цього поняття, розглядаючи його не як функцію, а як внутрішню роботу, активний процес породження нових смислів, розвитку суб'єктності та особистості загалом [14, 22]. Розвиваючи традицію діалогічності закладену М. Бахтіним А. Россохін розглядає внутрішній діалог як основний механізм рефлексії [14].

Відтак, моделювання емпіричного концепту дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності дошкільників із затримкою психічного розвитку має враховувати функціонування суб'єктних передумов: самосвідомості, усвідомлення (самоусвідомлення та усвідомлення Іншого), ідентифікації і рефлексії (комунікативної, кооперативної та особистісної).

Партнером у інтрасуб'єктній комунікативній діяльності є сама людина – це образ реального Іншого, а в окремих випадках – образ уявного Іншого («віртуальний квазісуб'єкт» чи «партнер», «уявний співрозмовник»). Можна стверджувати, що в інтрасуб'єктній комунікативній діяльності людина спілкується з собою як з Іншим. Партнерами можуть бути образи інших людей (уявних або реальних, але завжди значущих та референтних для особистості).

В соціальній психології виділяють наступні типи Іншого: «Я – Інший в соціумі (реальний Інший)», «Я – Інший в культурі (символічний Інший)» та «Я – Інший як частина Я (персоналізований Інший)» (О. Рязузова, 2011) [15]. В. Зінченко зауважує, що відносини Я – Ти або Я – Інший вказують на існування духовного шару свідомості [5].

Відтак, особистісні репрезентації взаємодії «Я – Інший» представляють собою соціально-психологічні утворення, що виникають в результаті соціально-психологічної взаємодії особистості з реальним Іншим (дорослими та однолітками), символічним Іншим (з анімаційними персонажами) і персоналізованим Іншим (улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном).

Взаємодія з Іншим сприяє осмисленій поведінці, емпатичному розумінню і рефлексії, а ставлення особистості до Іншого обумовлює специфіку самоставлення та самоусвідомлення, яке формується на основі емоційно забарвлених міжособистісних інтеракцій, емоційної прихильності особистості та її афективних ідентифікацій. Ідентичність особистості з'являється в результаті взаємодії з Іншим шляхом засвоєння соціальних норм, ролей, цінностей і способів діяльності [11; 12; 19].

Інтрасуб'єктна комунікативна діяльність заснована на здатності людини уявляти партнера та «спілкуватися» з ним в умовах його реальної відсутності. При цьому представленість однієї людини в свідомості іншої, яка також наділена свідомістю, є необхідною умовою, що дозволяє розглядати її в якості рівня розвитку соціальної комунікації.

Уявні співрозмовники володіють соціально-психологічними характеристиками (статусом, роллю) і висловлюють різні смисли. Варто зазначити, що характеристики партнерів приписуються їм людиною («носієм» аутоспілкування). Різні смисли, що висловлюються партнерами, належать одній людині – носію інтрасуб'єктного спілкування. Тому схарактеризований вид спілкування не можна зводити тільки до рефлексії. Завданням рефлексії є осмислення досвіду та його відображення в формі певного смислу. Інтрасуб'єктна комунікативна діяльність як взаємодія партнерів передбачає породження нових смислів. У ній важливим є не ефект відображення, а породжуюча взаємодія [9; 11; 14].

Крім того, в інтрасуб'єктній комунікативній діяльності ініціюється виникнення проблеми, для вирішення якої дитині необхідно не тільки її усвідомити, а й актуалізувати в свідомості образ іншої людини. При цьому у внутрішньому діалозі вона аналізує можливі, і в тому числі протилежні варіанти вирішення проблеми з метою вибору оптимального [14].

В операціоналізованому емпіричному концепті дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності з Іншим у дошкільників із ЗПП в якості партнерів взаємодії нами обрані – улюблена іграшка та уявний компаньйон. У межах означеної публікації ми звернемось до витоків та структури становлення інтрасуб'єктної комунікативної діяльності у взаємодії з улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном (див. рис. 1).

Рис. 1. Схематична структура емпіричного концепту дослідження інтрасуб'єктної комунікативної діяльності дошкільників із ЗПП з Іншим

Улюблена іграшка у дослідженнях майже не розглядалася в якості суб'єкта у взаємодії із яким відбувається розвиток інтрасуб'єктної комунікативної діяльності, отже, не вивчалася її роль у розвитку спілкування, є лише окремі дані, які опосередковано вказують, але не доводять, що улюблена іграшка може виступати в якості олюдненого суб'єкта спілкування.

Російською дослідницею С. Мінюровою встановлено, що в період від чотирьох до семи років, а потім у період від дев'яти до десяти років простежується велика представленість показника іграшки, ніж реальних людей. Переважання показника іграшки в період п'яти-шести років дослідниця пов'язує з проявом зростаючої потреби дитини в демонстрації самої себе через діяльність. Процес олюднення зовнішнього світу через взаємодію із улюбленою іграшкою є основою для розвитку психіки дитини [8].

У дошкільників як із типовим, так і затриманим психічним розвитком стає можливим вивчення здатності дитини «олюднювати» іграшку (існування феномена улюбленої іграшки); здатність підтримувати продуктивне та тривале спілкування з улюбленою іграшкою (пролонгованість феномена улюбленої іграшки, здатність до вербалізованого внутрішнього діалогу за допомогою улюбленої іграшки); вміння виявляти ставлення (вияви турботи, емпатії до улюбленої іграшки); особливості взаємодії дитини з іграшкою (іграшка як партнер зі спілкування, гри та засіб вияву почуттів; позиція іграшки: домінуюча (старший товариш, батько, вихователь); рівноправна (одноліток-партнер із ігрової діяльності); особливості взаємодії з улюбленою іграшкою з позиції дорослого (методика анкетування дорослих про наявність улюбленої іграшки; методика «Я з улюбленою іграшкою» О. Васіної в модифікації К. Маховера; методика «Контур людини» С. Мінюрової; методика «Контур улюбленої іграшки» О. Васіної).

Проблема уявного компаньйона більше століття осмислюється в дитячій літературі (Дж. Баррі, С. Лагерлеф, А. Ліндгрєн, А. Мілн та ін.), проте цей феномен залишається нез'ясованим через надзвичайну функціональну мобільність. Сучасна психологія наголошує на декількох функціях уявного компаньйона: співбесідник, помічник, захисник та співучасник гри (А. Бегоян, О. Ілларіонова, М. Каган, І. Омельченко, О. Чеснокова, М. Яремчук). Окремі дослідники (М. Taylor, В. Cartwright, S. Carlson, 1993) схильні вважати цей феномен виявом патологічного психічного розвитку, так зокрема досліджено зв'язок між дисоціацією і рольовою грою у дітей неклінічної групи дошкільного віку (S. Carlson, T. Dahirolglu & M. Taylor, 2008). На думку інших (J. Piaget, 1962; F. Wilson, 1973; T. Gleason & A. Sebanc, W. Hartup, 2000; О. Д'яченко, Р. Грановська, І. Нікольська, 2000 та ін.), це екзотична форма існування вікових нормативних утворень.

На сьогодні досліджено особливості рівня тривожності, страхів і темпераменту дітей із уявним компаньйоном (P. Bouldin & C. Pratt, 2002); специфіку вербальних здібностей дітей із уявним партнером (P. Bouldin, E. Bavin & C. Pratt, 2002); особливості стилю фантазії дітей із уявним другом (P. Bouldin, 2006); відмінності самоспілкування у дітей відповідного віку від дітей із статусом уявного компаньйона з дитинства (T. Brinthaupt & C. Dove, 2012); роль уявних друзів у формуванні індивідуальних відмінностей мовлення: (P. Davis, E. Meins, & C. Fernyhough, 2013); розвиток свідомості та самосвідомості дітей в контексті стосунків із уявними друзями (P. Davis, E. Meins & C. Fernyhough, 2011); соціальний статус та психологічні особливості реальної та уявної дружби в ранньому дитинстві (T. Gleason & L. Hohmann, 2002, 2006); становлення феномена уявних друзів у дітей дошкільного віку (T. Gleason, A. Sebanc & W. Hartup, 2000); роль існування феномена уявних друзів у розвитку уяви та особистості дітей (T. Gleason, R. Jarudi & J. Cheek, 2003); розвиток творчої компетенції у дітей із уявними друзями (S. Harter & C. Chao, 1992); соціальне положення реальних та уявних стосунків у ранньому дитинстві (T. Gleason, 2002); концепт реальної та уявної дружби в дитинстві (T. Gleason & L. Hohmann, 2006); уявні друзі, креативність та формування Я-образу (E. Hoff, 2005); індивідуальні та сімейні кореляції існування уявних друзів у дітей дошкільного віку (M. Manosevitz, N. Prentice & F. Wilson, 1973).

Відтак, огляд зарубіжних наукових розвідок в аспекті вивчення феномена уявного компаньйона засвідчив, що названий дослідницький концепт розглядають через призму функціонування складових інтрасуб'єктної комунікативної діяльності: самоспілкування, розвиток свідомості та самосвідомості у дітей із типовим розвитком.

У дошкільників із затримкою психічного розвитку вивчення феномена уявного компаньйона стає можливим за допомогою діагностичних показників. Практичний психолог може з'ясувати здатність дитини спілкуватись із квазісуб'єктом; здатність підтримувати продуктивне та тривале спілкування (число та тривалість існування уявного партнера; вік дитини на момент виникнення й зникнення уявного партнера; здатність дитини до вербалізованого внутрішнього діалогу; вміння виявляти ставлення (вияви турботи, емпатії до уявного партнера); способи й форми взаємодії дитини з уявним компаньйоном (як партнер зі спілкування, гри та засіб вияву почуттів; позиція уявного компаньйона: домінуюча (старший товариш, батько, вихователь); рівноправна (одноліток-партнер із ігровою діяльністю); частота взаємодії дитини з уявним компаньйоном; ознаки та властивості уявного партнера; ставлення батьків до уявного партнера (методики: опитувальник для батьків (вихователів) для виявлення феномена «уявного партнера» О. Чеснокової, М. Яремчук; інтерв'ю з дитиною про уявного партнера М. Taylor, В. Cartwright, S. Carlson в модифікації О. Чеснокової, М. Яремчук)

Одним із важливих показників інтрасуб'єктної комунікативної діяльності є вичення інтерсуб'єктних та інтрасуб'єктивних психологічних меж. Інтерсуб'єктні психологічні межі позначають простір «між» різними взаємодіючими суб'єктами, їх зустрічі, контакти, зіткнення, діалог і репрезентуються шкалою «Я-Інший», виступаючи критерієм відкритості Іншому чи Іншим і в той же час демонструють відокремленість від нього (чи них) [10; 15]. Дослідження інтерсуб'єктних психологічних меж у дошкільників із ЗПР ми реалізуємо в парадигмі суб'єктно-середовищного підходу. Основним поняттям суб'єктно-середовищного підходу є поняття психологічного простору та психологічної суверенності особистості. С. Нартова-Бочавер вказує, що психологічний простір, його вимірювання, межі та їх стійкість можуть розглядатися як компоненти структури особистості, і як характеристики основних аспектів її функціонування в соціумі, і як складники самосвідомості особистості. Простір із цілісними межами дає можливість їх власникові підтримувати свою особистісну автономію, і визначається як суверенний, а простір з порушеними межами як депривований, при цьому депривується потреба в приватності, можливості керувати комунікацією, взаємодією і діалогом зі світом [10].

Інтра-суб'єктивні психологічні межі вибудовуються всередині Я суб'єкта і презентують відносини «Я-не-Я». Можливість визначати себе через Іншого, а Іншого через себе є основним принципом згідно з яким формується суб'єктивність. Дослідження інтра-суб'єктивних психологічних меж у дошкільників із ЗПР стає можливим у руслі методології психології тілесності [2; 4; 16]. А. Тхостов стверджує, що у разі соматичного захворювання, при освоєнні нових дій, при зіткненні з межами своїх можливостей тіло стає власним об'єктом свідомості. Тіло – це одночасно Я і не-Я, але вмістилище мого істинного Я, через яке Я здатне виявляти власну сутність [16]. На думку Д. Бескової «тілесність» має характер вищої психічної функції і є феноменом не тільки сприймання, але й самосвідомості, що формується у спільній діяльності з іншими людьми [2, 133].

В дошкільному дитинстві важливого значення набуває по-перше, *вивчення суверенності / депривованості інтра-суб'єктивних психологічних меж у взаємодії з однолітками*, що виявляється в руслі суб'єктно-середовищного підходу під час діагностування за допомогою методики «Царство-держава» Т. Громової, і виявляється: в недиференційованості реальної і рольової позиції в грі та образотворчій діяльності; виході за межі сюжету; в розмірі простору, який дитина займає під гру; стані порушень цілісності меж (розімкнені, дроблені чи проникні); наявності засобів захисту на межах (агресивні чи пасивно-відчужені засоби захисту); звертається увага на стратегію відстоювання своїх прав (неефективна, що виявляється в агресії чи відокремленні, та конструктивна); поведінкові вияви (поступається Іншому; виявляє агресію; не визнає межі інших дітей; хворобливо сприймає порушення власних меж; пасивна поведінка; експансивна поведінка; конструктивна взаємодія).

По-друге, важливого значення набуває вивчення суверенності / депривованості інтра-суб'єктивних психологічних меж спілкування з Іншим, що виявляється у руслі тілесно-орієнтованого підходу за допомогою методики «Тест геометричних фігур» О. Тхостова, Д. Бескової в наступних показниках: сформованість, стійкість межі; якість контакту з Іншим – проникність, цілісність межі; стратегія побудови контакту з Іншим – агресивна поведінка / уникнення контакту.

Висновки та перспективи майбутніх наукових розвідок. Таким чином, теоретично обгрунтоване поняття «інтра-суб'єктивна комунікативна діяльність» та операціоналізований у межах публікації емпіричний концепт дослідження зазначеного феномена дозволив підібрати та обгрунтувати адекватний до завдань вивчення інструментарій діагностики усвідомленої комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку із ЗПР. Відтак, перспективу подальших наукових пошуків, ми вбачаємо у висвітленні результатів емпіричного дослідження простору інтра-суб'єктивної комунікативної діяльності на моделі взаємодії з різними партнерами (з улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном) та шляхом з'ясування стану функціонування психологічних меж у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с. (Серия «Психологи Отечества»).
2. Бескова. Д.А. Телесность как пространственная структура // Междисциплинарные проблемы психологии телесности. / Д.А. Бескова, А.Ш. Тхостов / Ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. – М., 2004. – С.133–148.
3. Волкова Е.Н. Субъектность педагога: теория и практика: автореф. дис... доктора психол. наук: 19.00.07 / Е.Н. Волкова. – Москва, 1998. – 50 с.
4. Журавлев И.В. Субъективность как граница: топологическая и генетическая модели / И.В. Журавлев, А.Ш. Тхостов // Психологический журнал. – 2003. – №3. – С. 5–12.
5. Зинченко В.П. Ценности в структуре сознания / В.П. Зинченко // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 85–98.
6. Ладенко И.С. Феномен рефлексивного стиля мышления и генетическая логика / И.С. Ладенко // Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации: материалы Второй Всероссийской конференции «Рефлексивные процессы и творчество». – Новосибирск, 1995. С. 8–25.

7. Мацута В.В. Содержательные и структурные характеристики внутриличностной коммуникации / В. В. Мацута/ Сибирский психологический журнал. – 2009. – № 34. – С. 37-39
8. Минюрова С. А. Психологические особенности наглядной формы самосознания в детском возрасте: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С.А. Минюрова. – Москва, 1995. – 22 с.
9. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов / В.С. Мухина. – [6-е изд., стереотип.]. – М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 456 с.
10. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / С. К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
11. Омельченко І.М. Психолого-педагогічні основи діагностики і формування комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку: навчально-методичний посібник / І.М. Омельченко; Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. – Полтава: ТОВ „Фірма „Техсервіс“, 2015. – 185 с.
12. Омельченко І.М. Спілкування як комунікація, взаємодія і діалог із Іншим: суб'єктний підхід / І.М. Омельченко // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 28. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 375–384.
13. Петровский В.А. Принцип отраженной субъектности в психологическом исследовании личности / В.А. Петровский // Вопросы психологии. – 1985. – №4. – С. 17–30.
14. Россохин А.В. Рефлексия и внутренний диалог в измененных состояниях сознания. Интерсознание в психоанализе / А.В. Россохин. – М. : Когито-центр, 2010. – 304 с.
15. Рягузова Е.В. Социальная психология личностных репрезентаций взаимодействия «Я и Другого» / Е.В. Рягузова. – Саратов : Научная книга, 2011. – 304 с.
16. Тхостов А.Ш. Психология телесности / А.Ш. Тхостов. – М. : Смысл, 2002. – 287 с.
17. Хараш А. Личность, сознание и общение: к обоснованию интерсубъективного подхода в исследовании коммуникативных воздействий / А. Хараш // Психолого-педагогические проблемы общения / Под ред. А. А. Бодалева. – М. : НИИ ОПИ АПН СССР. 1979 г. – С. 17–35.
18. Шаров А.С. Онтология психологических механизмов рефлексии [Электронный ресурс] / А.С. Шаров // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». – Выпуск 2006 – Режим доступа: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-25.pdf>
19. Omelchenko I. Tools for psychological diagnostics of chronotope of communicative activity of preschool children with delay of mental development: theory and technique / I. Omelchenko // TEKA-Archives of the Commission of Medical Sciences, Polish Academy of Sciences Branch in Lublin. – Lublin : Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS, 2014. – Vol. 2. – №1. – P. 27–33.

References

1. Abulhanova, K.A. (1999). Psihologija i soznanie lichnosti (Problemy metodologii, teorii i issledovanija realnoj lichnosti): Izbrannye psihologicheskie trudy. Moskva : Moskovskij psihologo-socialnyj institut, Voronezh: Izdatelstvo NPO «MODJeK». (In Russian).
2. Beskova, D.A. (2007). Telesnost kak prostranstvennaja struktura. Mezhdisciplinarnye problemy psihologii telesnosti. Moskva : AST. (In Russian).
3. Volkova, E.N. (1998). Subektnost pedagoga: teorija i praktika. Ph.D. Psihologicheskij institut rossijskoj akademii obrazovanija. (In Russian).
4. Zhuravlev, I.V., Thostov, A.Sh. (2003). Subektivnost kak granica: topologicheskaja i geneticheskaja modeli, Psihologicheskij zhurnal, 3, 5–12 (In Russian).
5. Zinchenko, V. P. (2011). Cennosti v strukture soznaniija, Voprosy filosofii, 8, 85–98 (In Russian).
6. Ladenko, I.S. (1995). Fenomen refleksivnogo stilja myshlenija i geneticheskaja logika Refleksija, obrazovanie i intellektualnye innovacii. Proceedings of the Conference Title materialy «Refleksivnye processy i tvorcestvo». (pp. 8-25) Novosibirsk (In Russian).
7. Macuta, V.V. (2009). Soderzhatelnye i strukturnye harakteristiki vnutrilichnostnoj kommunikacii, Sibirskij psihologicheskij zhurnal, 34, 37–39 (In Russian).
8. Minjurova, S. A. (1995). Psihologicheskie osobennosti nagljadnoj formy samosoznanija v detskom vozraste. Ph.D. Psihologicheskij institut rossijskoj akademii obrazovanija. (In Russian).
9. Muhina, V.S. (2000). Vozrastnaja psihologija: fenomenologija razvitija, detstvo, otrochestvo. Moskva : Izdatelskij centr «Akademija». (In Russian).
10. Nartova-Bochaver, S. K. (2008). Chelovek suverennyj: psihologicheskoe issledovanie subekta v ego bytii. Sankt-Peterburg : Piter. (In Russian).
11. Omelchenko, I.M. (2015). Psykholoho-pedahohichni osnovy diahnostyky i formuvannya komunikatyvnoyi diyalnosti u ditey doshkilnoho viku iz zatrymkoyu psykhichnoho rozvytku: navchalno-metodychnyy posibnyk. Poltava: TOV „Firma „Tekhservis“. (In Ukrainian).
12. Omelchenko, I.M. (2015). Spilkuvannya yak komunikatsiya, vzayemodiya i dialoh iz Inshym: subyektnyy pidkhid. Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu

imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriyevoyi, 28, Kamyanets-Podilskyy : Aksioma, 375–384. (In Ukrainian).

13. Petrovskij V.A. (1985). Princip otrazhennoj subektnosti v psihologicheskom issledovanii lichnosti, Voprosy psihologii, 4, 17–30. (In Russian).

14. Rossohin, A.V. (2010). Refleksija i vnutrennij dialog v izmenjonnyh sostojanijah soznaniya: Intersoznanie v psihoanalize. Moskva : «Kogito-Centr». (In Russian).

15. Rjaguzova, E.V. (2011). Socialnaja psihologija lichnostnyh reprezentacij vzaimodejstvija «Ja i Drugogo». Saratov : Nauchnaja kniga. (In Russian).

16. Thostov, A.Sh. (2002). Psihologija telesnosti. Moskva : Smysl. (In Russian).

17. Harash, A. (1979). Lichnost, soznanie i obshhenie: k obosnovaniju intersubektivnogo podhoda v issledovanii kommunikativnyh vozdeystvij. Psihologo-pedagogicheskie problemy obshhenija / Pod red. A. A. Bodaleva. Moskva : NII OPP APN SSSR. (In Russian).

18. Sharov, A.S. (2006). Ontologija psihologicheskikh mehanizmov refleksii. Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta». Rezhim dostupa: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-25.pdf>. (In Russian).

19. Omelchenko, I. (2014). Tools for psychological diagnostics of chronotope of communicative activity of preschool children with delay of mental development: theory and technique. TEKA-Archives of the Commission of Medical Sciences, Polish Academy of Sciences Branch in Lublin. Lublin : Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS, Vol. 2, 1, 27–33. (in English).